

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Н. О. Тарханова, Т. П. Норкіна, С. В. Зуєв

*Донбаська національна академія будівництва і архітектури,
вул. Державіна 2, 86123, м. Макіївка, Україна.*

Отримана 22 березня 2007; прийнята 18 травня 2007

Анотація. В статті розглянуті основні проблеми використання трудового потенціалу та визначені напрями щодо розробки стратегічних планів захисту соціальних інтересів робітників в умовах переходу України до ринкових відносин. Ця стаття узагальнює ряд досліджень авторів і присвячена питанням використання наймасовішого з "експлуатованих" ресурсів - трудового потенціалу. В роботі проаналізовано умови підризу закономірностей відтворення цього потенціалу, які, забезпечуючи поточне виживання економіки, створюють обмеження її стабільному розвитку. Даний процес було розглянуто як невідповідність ринкових перетворень соціальним інтересам більшості працівників, оскільки вони, на відміну від матеріальних чинників виробництва, є його свідомим і активним елементом. Цей ракурс відтворення трудового потенціалу в межах парадигми реформ все ще ігнорується, хоча знехтування природи людини і зведення її до "агрегату, що рефлексує", може мати наслідком розпад його творчої енергії і її трансформацією в соціальні відхилення.

Ключові слова: трудовий потенціал, економічний потенціал, матеріальне стимулювання, соціальний ризик, рента, ресурси, лібералізм, демографічне відтворення, державний патерналізм, експортно-фінансовий комплекс.

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Н. А. Тарханова, Т. П. Норкина, С. В. Зуев

*Донбасская национальная академия строительства и архитектуры
ул. Державина 2, 86123, г. Макеевка, Украина*

Получена 22 марта 2007; принята 18 мая 2007

Аннотация. В статье рассмотрены основные проблемы использования трудового потенциала и определены направления разработки стратегических планов защиты социальных интересов рабочих в условиях перехода Украины к рыночным отношениям. Данная статья, обобщающая ряд исследований авторов, посвящена вопросам использования самого массового из "эксплуатируемых" ресурсов - трудового потенциала. В ней проанализированы условия подрыва закономерностей воспроизводства этого потенциала, которые, обеспечивая текущее выживание экономики, создают ограничения ее стабильному развитию. Данный процесс рассмотрен также как несоответствие рыночных преобразований социальным интересам большинства работников, так как они, в отличие от материальных факторов производства, являются его сознательным и активным элементом. Этот ракурс воспроизводства трудового потенциала в рамках парадигмы реформ все еще игнорируется, хотя попрание природы человека и сведение его к "рефлексирующему агрегату" чревато распадом его созидательной энергии и ее трансформацией в социальные отклонения.

Ключевые слова: трудовой потенциал, экономический потенциал, материальное стимулирование, социальный риск, рента, ресурсы, либерализм, демографическое воссоздание, государственный патернализм, экспортно-финансовый комплекс.

SOCIAL ASPECTS OF USING A LABOUR POTENTIAL UNDER A MARKET MANAGEMENT

N. O. Tarkhanova, T. P. Norkina, S. V. Zuyev

*The Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture,
2, Derzavin str., 86123, Makeyevka, Ukraine*

Received 22 March 2007; accepted 18 May 2007

Abstract. The article deal with the basic problems of using a labour potential, and directions of the development of strategic plans of defending workers' social interests have been determined under a transition of Ukraine to the markets relations. This article summarizing a set of researches is devoted to the questions of using the most mass resource under operation - a labour potential. There are analyzed the reasons of undermining the regularities of reproduction of this potential that provide the current survival of the economy and create limitations to its stable development. This process is also considered as well as a disparity of market transformations to the social interests of most workers because they unlike the material factors of production are its conscious and active element. This foreshortening of the labour potential reproduction within the paradigm of reforms is still ignored, though a man nature trampling and taking it to a "reflexing aggregate" fraught with a disintegration of its creative energy and its transformation into social departures.

Keywords: labor potential, economic potential, material stimulation, social risk, rent, resources, liberalism, demographic recreation, state paternalistically, export-financial complex.

Вступ

На початковому етапі ринкових перетворень в Україні одним з головних було питання про те, чи зможе населення країни успішно пристосуватися до нової соціально-економічної системи. З погляду адаптаційного потенціалу його було поділено на дві частини. Вважалося, що працездатна (активна) частина населення дістала широкі можливості проявляти економічну активність або в підприємницькій діяльності, або через вільний продаж робочої сили на ринку праці, що формується. Ці можливості повинні компенсувати збитки, які неминучі при переході від суспільства державного патерналізму до суспільства відповідальності кожного за свою долю. Сфера державного патерналізму звузилася до підтримки іншої частини населення, яка внаслідок відсутності або дефіциту трудового потенціалу не здатна самостійно адаптуватися до умов ринку. Вона була віднесена до розряду незахищених (вразливих) шарів, схильних до соціальних ризиків і що потребують суспільного сприяння.

Виклад основного матеріалу

Такі уявлення про адаптаційний потенціал населення стали одним з чинників опори реформ на ліберальну парадигму і відповідної орієнтації економічної і соціальної політики. Не дивлячись на те, що реальний хід перетворень розвіяв багато ілюзій щодо суті і можливостей ринкової економіки і адекватності ліберального курсу завданням стратегічного розвитку України, вибраний курс реформ в цілому залишається незмінним. При цьому він піддається гострій критиці з боку не тільки українських наукових кіл і політичної опозиції, але і тих, кого до недавнього часу українською важко було запідозрити в опозиційності.

У цьому відношенні красномовними є оцінки, що висловлені колишнім головним фахівцем Всесвітнього Банку Дж. Стігліцем. Тоді як провідники реформ говорять про досягнуті великі успіхи, Дж. Стігліц вважає, що сучасні країни колишнього СРСР характеризують "масова бідність, купка олігархів, розорений середній клас, скорочення населення і розчарування в

ринкових процесах". Головне в цих визнаннях, зрозуміло, не самі далеко не евристичні оцінки, а те, що їх озвучили особи, безпосередньо причетні до створення перерахованих проблем, а тому за своїм статусом не схильні до їх перебільшення [10].

В зв'язку з цим багато дослідників хвилює резонне питання, чому вибраний курс реформ при всіх своїх далеко не "окремих" недоліках демонструє виняткову живучість. Вже мало хто сумнівається, що цей курс відповідає груповим інтересам впливових і агресивних монополістичних корпорацій, і перш за все експортно-фінансового комплексу, яким в союзі з корумпованою частиною бюрократії на руку ліберальні правила гри. Але тільки інтересами цих груп не можна пояснити той факт, що вже декілька років продовжується економічне зростання, що дало імпульс для постановки амбітного (з погляду стану економіки) завдання подвоєння ВВП за десятирічний термін.

За оцінками авторитетних економістів, зростання, посткризи економіки, носить в основному неінвестиційний характер і без перегрупування його джерел не може розглядатися як стабільний. Тому аналіз цих джерел - і поточних, і тим більше перспективних - належить до пріоритетів теоретичних і прикладних досліджень. Найпильнішою уваги заслуговують відтворювальні характеристики економічних ресурсів, екстенсивне і інтенсивне відновлення яких є необхідною умовою стійкого розвитку. Порушення їх відтворення, пов'язане з експлуатацією природних і трудових ресурсів, що не компенсується, стало одним з основних чинників підтримки неінвестиційної економіки "на плаву" і збільшення її продуктивних показників. Але такий тип розвитку, що підриває відшкодування і накопичення економічного потенціалу, у принципі не може бути довгостроковим [7].

Як попереджав найавторитетний соціолог ХХ в. П. Сорокін, знехтування природи людини і зведення її до "агрегату, що рефлексує", може мати наслідком розпад його творчої енергії і її трансформацією в соціальні відхилення. Проте саме таке ставлення до працівників реалізує реформаторський підхід, згідно з яким вони як активна частина населення повинні рефлекторно адаптуватися до будь-яких

умов ринку. Питання ж про те, які ці умови і чи потрібно до них пристосовуватися, якщо і обговорюється, то головним чином у світлі інтересів меншості активних шарів - власників і розпорядників капіталу. А витрати, які несе більшість, вважаються або виправданими метою реформ (за принципом "мета виправдовує засоби"), або розплатою за небажання або нездатність до успішної адаптації. Тому не викликає здивування виняткова терпимість, а точніше - повна байдужість, української еліти до високої соціальної ціни реформ, вираженої в несприятливих демографічних показниках: низькому рівні народжуваності і тривалості життя і як наслідок - депопуляції населення.

Недооцінка важливості демографічного відтворення населення частково обумовлена тим, що воно не розглядається як концентрована характеристика перманентного відтворення трудових ресурсів. Щоб побачити, в чому ці процеси співпадають, необхідно розширити теоретичні підходи до аналізу первинних форм самоорганізації населення (сім'ї і домогосподарства) і подолати спрощене трактування домогосподарства як автономного і раціонального економічного агента. Якщо застосовувати до названих форм комплексний (системний) підхід, то він дозволяє оцінювати основні демографічні показники як індикатори відтворення трудового потенціалу. А деякі економічні характеристики виглядають як симптоми балансу або дисбалансу повноважень і відповідальності між економічною системою і її елементами (домогосподарствами).

Використовуючи даний підхід, автори приходять до висновку, що в сучасній Україні відбувається підриив відтворення трудового потенціалу, який обумовлений не стільки адаптаційним потенціалом працівників, скільки якістю економічної системи, що перешкоджає ефективному використанню трудових ресурсів.

Аналіз особливостей цієї системи зосереджений на наступних питаннях. По-перше, ця соціальна політика, що реалізовується, яка, всупереч Конституції, тяжіє до моделі не соціальної, а ліберальної держави. Проблема полягає в необхідності слідувати не стільки букві, скільки духу основного закону країни, оскільки дрейф, що продовжується, у бік ліберальної моделі є ретроградним і спричиняє за

собою скачування національної економіки на периферійні позиції. Підтримувана державною соціальною політикою нерівність позицій сторін ринку праці робить найману працю ресурсом компенсації підприємницьких ризиків і сприяє неефективному використанню праці і блокуванню інвестиційної активності.

По-друге, це економічна політика, яка ігнорує і тим самим посилює "провали" українського ринку. Її вплив на положення працівників досліджується в аспекті породженої цими "провалами" аномально високої диференціації зарплати. Розглянуті як її причини, так і наслідки, включаючи одне з найбільш негативних і небезпечних - територіальну нерівність. В даний час ця нерівність набуває настільки крайньої форми, що ставить під сумнів цілісність українського соціуму. Щоб дати наочне уявлення, якого розмаху досягають територіальні відмінності, необхідно розглянути їх на прикладі поселенської нерівності жителів крупного і малого міст.

Ще один напрям дослідження представлений критичним аналізом таких варіантів адаптації населення, як участь в самозайнятості і малому бізнесі (для активних шарів) і адресна допомога малозабезпеченим (для уразливих шарів). Обидва варіанти в рамках парадигми реформ розглядаються як свого роду панацея, в першому випадку - від безробіття і незадоволеності працівників працею по найму, а в другому - від бідності. Дослідження практики цих варіантів на основі вітчизняного і зарубіжного досвіду дає підстави засумніватися, що вони виправдовують покладені на них очікування. Розвитку самозайнятості і малого бізнесу в Україні перешкоджає технологічна структура виробництва, а ефективності адресної допомоги - високий рівень бідності (зокрема її розповсюдження на працівників) і його істотна варіація по регіонах і поселеннях. І технологічна модернізація виробництва, і зниження рівня та територіальної диференціації бідності повинні забезпечуватися принципово іншими засобами [8].

Цінність аналізу матеріалів вибіркового дослідження працівників по проблематиці трудового життя полягає у вивченні соціальних інтересів зайнятих на основі не тільки об'єктивних, але і суб'єктивних індикаторів.

Об'єктивні показники широко аналізуються протягом усього періоду реформ, але з їх допомогою думки про реалізацію інтересів виносять не працівники, а експерти. Отримання знань про суб'єктивні характеристики зараз утруднене низькою доступністю інформації, оскільки її збір на підприємствах не завжди узгоджується з інтересами працедавців. Самі вони йдуть на співпрацю з дослідниками, але опитування персоналу не вітають (якщо тільки опитування не проводиться на їх замовлення на умовах не розголошення даних). Тому результати досліджень, що проводяться, навіть при обмеженій вибірці, дають змістовну інформацію про те, до яких параметрів трудового життя працівники пристосовуються, а з якими не можуть і не бажають миритися.

Проблема ефективного використання трудових ресурсів завжди актуальна для суспільних систем, в довгостроковому плані націлених на самостійний економічний розвиток. Але в даний час роль цих ресурсів в забезпеченні такого типу розвитку непомірно зросла. Міцні позиції в світі, що глобалізується, можуть займати економіки, які мають в своєму розпорядженні мобільну і кваліфіковану робочу силу, без якої неможливе функціонування сучасного конкурентноздатного виробництва.

Для України ця проблема набуває вузлового значення, оскільки виживання українського соціуму може бути гарантовано тільки стратегією розвитку на основі власного потенціалу. Інші варіанти - вбудовування в міжнародну спеціалізацію "на другорядних ролях" (як індустріальний або сировинний придаток) і цивілізаційна автаркія (по типу радянської системи) - для України або не реальні, або не дозволяють підтримувати добробут, економічну і політичну самостійність, соціокультурну ідентичність.

На відміну від розвинених країн Україна не володіє лідерськими позиціями в міжнародному розподілі праці і не може, як вони, використовувати в своїх інтересах потенціал країн-партнерів. Тому для реалізації стратегії відносної самодостатності їй необхідне виробництво, яке, базуючись на технологічних і організаційних інноваціях, носить диверсифікований характер і містить повний комплекс сучасних галузей господарства. Це пред'являє високі

вимоги не тільки до якісних, але і кількісних параметрів трудових ресурсів [2].

Виконання даних вимог припускає як мінімум просте демографічне відтворення трудового потенціалу, заборону нееквівалентного міграційного обміну. Сучасний рівень розвитку України при відкритих межах має наслідком втрату стратегічно важливих трудових ресурсів, які витікають в економіку із сприятливішими умовами і пошуком зайнятості. Натомість в країну йде притік малокваліфікованої робочої сили, застосування якої, зважаючи на дешевизну і невибагливість, сприяє примітивізації виробництва. У цих умовах збереження і ефективного використання внутрішніх трудових ресурсів не може бути досягнуте без і стороннього урахування соціальних інтересів того, що працює населення. Вони відносяться не тільки до цільової сторони праці, скоріше всього до матеріальної зацікавленості в його результатах і забезпечення на цій основі економічної самостійності домогосподарств, але і до ціннісної сторони - визнання працівниками значущості і корисності своєї праці. Беручи до уваги проблематичність в осяжній перспективі виходу більшості населення на західні стандарти добробуту, даний аспект соціальних інтересів працівників представляється особливо важливим.

В зв'язку з цим національна і внутрішньо-фірмові стратегії розвитку, а також державна і корпоративні системи трудових відносин повинні відповідати як критеріям економічної ефективності, так і принципам (а не ситуативним) уявленням працівників про суспільну доцільність праці і про їх власну роль в трудовому процесі. Інакше в суспільстві наростатиме і так глибока анемія (розпад ціннісно-нормативних регуляторів), що перешкоджає реалізації будь-яких потенційно ефективних задумів.

За роки реформ соціально-економічне положення зайнятого населення кардинально змінилося, проте відповідь на питання про те, наскільки ці зміни відповідають соціальним інтересам працівників, як і раніше, далекі від консенсусу. Відповідні оцінки в наукових дискусіях спираються на декілька методичних підходів. Перший з них націлений на дослідження об'єктивних показників забезпечення

базових інтересів працівників, які безпосередньо координуються з соціальними інтересами. Інший підхід оперує даними опитів громадської думки населення, зокрема його працездатної частини, про відношення до перспектив розвитку України. Об'єктом вивчення в рамках ще одного підходу є трудове життя зайнятого населення і оцінки його ним самим. Ці дослідження проводяться протягом усього періоду реформ, але спираючись на перші два підходи. Аналіз суб'єктивних індикаторів трудового життя з ряду причин відійшов на другий план.

Проте навіть на основі тільки об'єктивних характеристик - показників рівня життя, доступності і стабільності зайнятості - можна зробити висновок, що в ході реформ соціальним інтересам значної частини працівників нанесена втрата. Проте погляди дослідників з цього питання розійшлися аж до протилежних. Більш того, думка, що зміни, які відбуваються, взагалі узгоджуються з соціальними інтересами працівників в контексті парадигми реформ, придбала статус аксіоми.

Така висока "вага" даної думки, крім "адміністративного ресурсу", спирається на теоретичний фундамент, що володіє певним імунітетом проти статистичного аргументування. Як показує практика, навіть дуже значні цифри соціальних втрат (досить пригадати волаючі проблеми працівників і безробітних в період безпрецедентно тривалого економічного спаду) не можуть служити контраргументом, якщо теорія дає "добро". Тому слід зупинитися на теоретичному обґрунтуванні механізму реалізації соціальних інтересів працівників, закладеного в українську модель реформ, і розглянути, наскільки він відповідає своєму призначенню.

Ідея про захищеність працівників і їх інтересів можливостями, які в Україні надає ринкова економіка, через догматичне бачення цієї економіки є хибною. Її реалізація призводить до того, що працівники, при всій неоднаковості соціально-економічного положення, виявляються однією з найбільш незахищених груп населення. Це проявляється в незабезпеченні або неефективному забезпеченні їх базових потреб, пов'язаних із заповненням працездатності і підтримкою сім'ї, трудовою самоактуалізацією, задоволенням відчуття

справедливості. В результаті їх трудовий потенціал використовується у формах, що підривають його відновлення, і тому не стільки поновлюється, скільки "проїдається".

Економічним вираженням цього процесу виступають вилучення рентного характеру, які вилучаються через нееквівалентний обмін на ринку праці і інших ринках і за допомогою податкових платежів. Рентний перерозподіл був властивий і дореформеній економіці, але якщо в ті роки він обслуговував інвестиційні потоки (при всій сумнівності їх пріоритетів), то в даний час викликає їх блокаду. Тому рента, що вилучається з трудових і ряду інших ресурсів, в значній мірі йде не на виробництво, а на невиробничі витрати, створюючи ілюзію хороших можливостей ринкового збагачення. Проте за цими можливостями стоїть рішення відомої суперечності між споживанням і накопиченням в збиток накопиченню, тобто формуванню потенціалу довгострокового розвитку [4].

Висновки

Актуальність проблеми раціонального використання трудових ресурсів зростає у зв'язку з тим, що загострюється необхідність збільшення державних витрат через політичні загрози. У руслі парадигми реформ, що відстоює недоторканність інтересів бізнесу (а по суті - інтересів

рентоодежувачів), неминуче виникає спокуса отримання додаткових коштів за рахунок подальшого підриву відтворення трудового потенціалу. Такий шлях сам представляє економічну і, що не виключено, політичну загрозу. Протистояти йому могла б політична інституціоналізація соціальних інтересів працівників і усвідомлення державною бюрократією і бізнесом необхідності цивільного консенсусу.

Література

1. "Голос України" от 10 апреля 2003 г., Statistical Abstract of the United State W., 2004-2005, p.843.
2. Ещенко П. Экономические теоретические концепции и их предмет.// Экономика Украины. – №5. – 2994. – С.60.
3. Мочерний С., Устенко А. Человек и законы его развития.// Экономика Украины. – №10. – 2004. – С.262-264.
4. Масионис Дж. Социология. 9-е издание. – СПб.: Питер, 2004. – С.362-369.
5. Папиев М. Мировой опыт применения социальных стандартов.// Экономика Украины №1. – 2004. – С.4-5.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993.
7. Социальная рыночная экономика. Уч. пособие. М.:МЭСИ, 1998.
8. Экономика труда. –М.: ЗАО "Финстатинформ", 2002.
9. Yearbook of Labour Statistics: 1945-1989, Geneva, ILO, 1990
10. Yearbook of Labour Statistics: Geneva, ILO, 1991, 1992, 1993, 1995.

Тарханова Ніна Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри "Економічна теорія і право" Донбаської національної академії будівництва і архітектури, наукові інтереси – проблеми міжнародних економічних відносин.

Норкіна Тетяна Павлівна – асистент кафедри "Економічна теорія і право" Донбаської національної академії будівництва і архітектури, наукові інтереси – макроекономічні і мікроекономічні питання розвитку економіки.

Зуєв Сергій Вікторович - студент групи ЗЕП-37 Донбаської національної академії будівництва і архітектури, наукові інтереси – економіка підприємства.

Тарханова Нина Алексеевна – доцент кафедри "Экономическая теория и право" Донбасской национальной академии строительства и архитектуры, научные интересы – проблемы международных экономических отношений.

Норкина Татьяна Павловна – ассистент кафедры "Экономическая теория и право" Донбасской национальной академии строительства и архитектуры, научные интересы – макроэкономические и микроэкономические вопросы развития экономики.

Зуев Сергей Викторович – студент группы ЗЭП-37 Донбасской национальной академии строительства и архитектуры, научные интересы – экономика предприятий.

Tarhanova Nina Alexeevna – associate professor of department the "Economic theory and right" of the Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture, scientific interests of problem of international economic relations.

Norkina Tatjana Pavlovna – assistant of department the "Economic theory and right" of the Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture, scientific interests – macroeconomic and microeconomic questions of development of economy.

Zujev Sergey Victorovich – student of group PCB-37 of the Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture, scientific interests – economy of enterprises.